

LÕUNAEESTI KIIL JA KULTUURILUGU

GÜMNAASIUMI AINÕKAVA AOLUULIDSE VÕROMAA KUULÕ JAOSS

Ainõkavan om 3 kursust (105 t) ja tuu and ülekaehtusõ lõunaeesti keelest ja kultuuriluust edimädsist kiräligõst üleskirotuisist pääle nika ku täämbädse aoni ja tutvustas lähembält eri kantõ (Tarto, Mulgi, Võro, Seto) keelelist ja kultuuriluulist umaperä. Ainõkava perrä om võimalik uma kandist kõgõ rohkõmb kõnõldõn opada kõigin Lõuna-Eesti koolen. Ku kooliopilanõ om läbi tennüq kõik kolm kursust, või tä opiaianõ *lõunaeesti kiil ja kultuurilugu* võtta koolieksamis ja tetäq tuu kotsile uurmistüü.

1. Oppusõ mõtõq

Lõunaeesti kultuuriluu oppamise mõtõq om, et opja:

- tiid lõunaeesti kultuuriluu jaoss oluliidsi raamatit ja mõist nimetä kultuuriluun tuntuq inemiisi;
- tund huvvi lõunaeesti piirkunna kultuuriliste ja keeleliidsi erinevüisi vasta;
- tund ja pidä luku Lõuna-Eesti kohaligõst kultuuriluu, keele ja usu erinevüisist;
- mõist Lõuna-Eesti kultuuriluu tähtsüst Eesti ja Euroopa kultuuriluu man;
- pidä luku vanavanõmbidõ eloviisist ja eloväärtuisist;
- mõist nätäq täämbäidsi võimaluisi kohaligu ja piirkondligu kultuuriluu man, näid minevikuga ühendä ja edesi viiä;
- tund hindä oskuisi, võimaluisi ja vastutust kohaligu keele ja kultuuri alalõ hoitmisel ja edesi viimisel;
- mõist hinnäst paigapäälse keelen kõnnõn ja kirän arvosaadavas tetäq;
- harinõs lugõma lõunaeestikiilsiid ilokirändüslikkõ, lihtsämbit tiidüslikkõ jt tekste.

2. Opisiso

Mõistõq: *kultuurilugu, kirändüslugu, umakultuur, lõunaeesti kiil.*

2.1. Varatsõmb lõunaeestikiilne kerigu- ja koolikirändüs

Kerigukirändüs. XVII aastagasada. “Agenda Parva” (1622), Joachim Rossihniuse tartokiilne vaimolik käsiraamat (1632). XVIII aastagasada: Johann Gutsloff, Hendrik Göseken “Vahtsõnõ testament”. Andreas ja Adrian Virginiuse testamenditõlkõq. Lõunaeestikiilne katekismus ja lauluraamat (1648). Vaielusõq piibli välländmisel. Velitsidekogoduisi vaimulik lõunaeestikiilne kirävara. Christian Quant.

Tekstinäüteq. Lugõmine ja arotus. Eri aoluuliidsi ja täämbädse ao paigapäälse keelen tekste lugõmine. Mulgi, tarto, seto ja võro tekste võrdlõmine.

Koolioppus, koolikirändüs. XVII aastagasada: Bengt Gottfried Forseliuse ja Ignatsi Jaagu tegevüs. Oppajidõ Seminär (1684). Forseliuse opilaisi tegevüs.

XVIII aastagasada: Koolioppus. Kihlkunna- ja vallakooliq. Riias trükit lõunaeesti-kiilne aabits (1741.a.) Kodoõpõq. Tütarlatsi kihlkunnakooliq. Jakob Hurt – võrokiilne aabits “Wastne Võro keele ABD raamat” (1885).

2. 2. Ülekaehusõteemaq

Setomaa. Setoq: kiil', kombõq, usk. Paganliguq ja usulidseq kombõq, tähtpääväq ja traditsiooniq. Setomaa taloehituskunst, käsitüü, söõgiq ja rahvarõivaq.

Rahvalaul: itkuq, leelo jms. Seto lauluimäq: Miko Ode, Hilana Taarka, Annõ Vabarna.

Muinasao elokotusõq. Setomaa Vinne tsaaririigin ja Eesti vabariigin. Täämbädse ao piirkundlik jaotus. Tähtsämbäq kultuuriluulidseq kaemist väärt kotusõq. Siberi setoq.

Kirändüs: Jakob Hurt "Setokeste laulud." Paulopriit Voolaine, Paul Hagu ja eepos "Peko". "Setu lugõmik", "Kodotulõ". Paul Haavaossa luulõq. Täämbädse ao kirändüs: Nasta Pino, Madis Mats Kuningas jt.

Mulgimaa. Keelelidseq ja kultuurilidseq erijoonõq; kihlkundlik jagamine. Mulgimaa taloehituskunst, käsitüü, söõgiq ja rahvarõivaq. Kombõq ja rahvaluulõ. Laulikuq: Kadri Kukk jt.

Aoluu- ja kultuuriluuline ülekaehus. Rahvuslik heränemine ja talodõ perises ostmine. Tuntuq kerigu- ja riigitegeläseq. Seldsielo.

Kirändüs: Ado Reinald, Hendrik Adamson, August Kitzberg, Hella Murrik-Woulijoki; Herta Laipaik, Nikolai Baturin jt. Tuntuq muusiguq ja kunstniguq: perekund Kapp, Tauliq jt.

Tartomaa. Keelelidsed ja kultuurilidsed erijoonõq; kihlkundlik jagamine. Tartomaa taloehituskunst, käsitüü, söõgiq ja rahvarõivaq. Kombõq ja rahvaluulõ.

Aoluuline ja kultuuriluuline ülekaehus. Tartokiilne varatsõmb kiräsyna. "Wastne Tarto Mah Keele Lauulo Raamat" (1648). Käsü Hansu ikulaul "Oh! ma waene Tardo liin"(1708). Johann Philipp Roth, Gustav Adolf Oldekop "Tarto maa rahva Nädali-leht" (1806). Tartokiilne "Vastne testament" (1868).

Kiräniguq: Gustav Suits, Mats Traat jt. Tuntuq muusiguq ja kunstniguq.

Aoluuline Võromaa. Keelelidseq ja kultuurilidsed erijoonõq; kihlkundlik jagamine. Võromaa taloehitus, käsitüü, söõgiq ja rahvarõivaq. Kombõq ja rahvaluulõ. Laulikuq: Liis Peltser jt. Usk ni ilmanägemine.

Aoluu- ja kultuuriluuline ülekaehus. Kirändüs: Johann Gustlaff "Pikse palvõq" (1644). Velitsidekogodusõq, Mango Hans. Jakob Hurt: rahvaluulõ korjamine. Hermann Julius Schmaltz.

Kiräniguq: Artur Adson, Juhan Jaik, Raimond Kolk, Jaan Lattik, Karl Ast-Rumor, Bernhard Kangro. Muusiguq: August Teppo, orelimeistrid Kriisad, Richard Ritsing. Kunstniguq: August Weizenberg, Karl Pärsimägi.

Täämbädse aoluulidse Võromaa kultuurikeskusõq ja -kokkosaamidseq. Võro liikuminõ. Täämbädse ao kiräniguq ja kunstniguq: Kauksi Ülle, Madis Kõiv, Merca, Contra; Navitrolla, Albert Gulk. Võrokiilne tiatri.

Kohustus om läbi lukõq üts uma kultuuripiirkunnast perit kiränigu raamat ja mõnõq kultuuriluulidseq võrokiilseq kirotusõq ni näid arota.

3. Opitegevüs

Läbikäümise ja kõnnõtarvitusõ parandamine. Egäpäävädse kõnnõ parandamine: katõkõnõq, rollimänguq; näütemänguq; kõnõ, ülekaehusõ tegemine ja ettekandmine, arotamine vai rühmätüü; noorõmbide latsi oppamine; etteastõq (luulõkavaq, näütemänguq); juhina kodokotusõ näütamine.

Kirotamise parandamine: lühukeisi kokkovõttide kirotamine opit tekste abiga; võrokiilsidele küsümüstikõlõ vastamine ja küsümustikõ tegemine; võro keeli eloluu tegemine, umast pääst tettü kirätüüq, ülekaehus vai uurimistüü lõputüüna.

Muu tegevüs. Opireis ütte Lõuna-Eesti kultuuripiirkunda. Muuseumi vai raamadukogo kaemine. Muuseumitunn´ Eesti Kirändüsmuuseumin vai Eesti Rahva Muuseumin tiidüsmeistre abiga. Raamadukogotunn` Tarto Ülikooli raamadukogon tiidüsmeistre abiga.

Lõunaestikiilse referaadi vai uurmistüü tegemine. Projekti tegemine rühmätüüna kohaligu vai piirkondligu kultuurilidse ja keelelidse eriperä näütamises ni tuu projekti läbiviimine. Turismimarsruudi tegemine; giidina kodokotusõ näütamine. Piirkunna kuulõ ütidseq projektiq. Uurmiidsi tegemine (küsumiseq, keelejuhtõ kõnnõ linti võtmise jms). Meedia-projekte man (aokirändüs, raadiosaatõq, videofilmiq jms) üten lüümine. Mõttõtallossõq, arotusõq kohaligust ja piirkundligust eriperäst ja noidõ tulevigust.

4. Opmise tulõmusõq (püstkirän kõigilõ, kaldkirän parembile)

Opja

- mõist nimetä tähtsämbiid piirkundlikkõ keeleliidsi ja kultuuriliidsi erijuuni;
- mõist piirkundõ pite nimetä kultuuriluuliidsi tähtsiid raamatit ja tuntuq inemiisi;
- *saa lõunaestisti (võro, seto, mulgi, tarto) keelen eri teemadõ perrä kõnõlõmisega toimõ;*
- tege ja kand ette ülekaehusõ vai uurmistüü mõnõl kultuuriluu teemal;
- kirotas inämb-vähämb õigõhe võro kirjaviisin tekste;
- lugõ lõunaestikiilset ilukirändüst ja *lihtsämbit tiiduslikkõ tekste;*
- *saa arvo võrokiilsist tiidüstekstest.*

5. Opikirändüs

Kavan om tetäq lõunaestisti keele ja kultuuriluu opik üten kuulmeistrile mõtõld tüüraamaduga.